

SZÁNTÓ RICHÁRD

**Ravennai Anonymus *Cosmographiája* és
a korai magyar történet**

The Cosmography of the Unknown and the Early Hungarian History. The Unknown Ravennese (Anonymous of Ravenna) wrote the *Cosmography* around 700. His work contains the description of the Earth in five books. The depiction of east Europe is in the fourth book. Anonymous of Ravenna listed the countries (*patria*) of the Caucasus (*Lazia/Lazike, Abasgia/Abkhazia, Absilisa, Zichia*) and the names of the cities in this region. The *Cosmography* includes the names of the countries (*patria*) in the northern foreground of the Caucasus (*Alania, Khazaria, Onogoria*). The countries lying in the territory of the Crimea appears in the *Cosmography*. *Bosphorania, Sugdabon, Fanaguron* and the country of the Goths (*Getho Githorum*) were little countries in the Crimea and Kerch Strait. This paper focuses on the description of *Onogoria* because this region was a dwelling place of the Hungarian tribes in the period of their wandering.

Keywords: Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, Onogoria, early Hungarian history, East Europe around 700

Ravennai Anonymus *Cosmographiája* nem ismeretlen a hazai történettudomány előtt, bár önálló részletesebb tanulmány nem jelent meg róla. Az eddigi hazai kutatás megemlítette, hogy a *Cosmographia* tartalmazza *Onogoria* földrajzi helyzetét, de a korai magyar történettel összefüggésbe hozható kelet-európai térség leírása távol maradt a hazai kutatás fő sodrától. A tanulmány célja a *Cosmographia* Kelet-Európára vonatkozó részeinek ismertetése, és annak vizsgálata, hogy ez a mű tartalmaz-e további figyelemre érdemes adatokat a korai magyar történetre vonatkozóan.

A *Cosmographia* és kiadásai

A *Cosmographia* írója ismeretlen, az utókor számára az író és műve együtt vált ismertté *Ravennatis Anonymi Cosmographia* név alatt. A *Cosmographia* a 8. század elején keletkezett mű, amely a korabeli világ leírását tartalmazza, forrásai között kimutathatók antik geográfiai és történeti munkák, amelyeket az író saját korának információival egészített ki. A *Cosmographia* eredeti (autograph) kézírata nem maradt fenn, de három másolat túlélte az évszázadokat. Az egyik másolat, a párizsi kézirat a 13. században készült és a francia királyi könyvtárban maradt fenn.¹ A másik kézirat a 14. században íródott és a Vatikán könyv-

---

¹ Schnetz 1940, IV–V; BN Cote: Latin 4794. A kézirat mikrofilmen elérhető (1. link).

tárában található.² A harmadik kézirat a 14–15. században készült és Bázelen vészelte át az évszázadokat (Basel University Library, F.V.6).³ A *Cosmographia* első nyomtatott kiadása 1688-ban jelent meg Párizsban a párizsi kézirat alapján.⁴ Első kritikai kiadása Moritz Pindernek és Gustav Partheynek köszönhető, akik Berlinben jelentették meg munkájukat 1860-ban. Ebben a kötetben jelent meg *Guido Geográfája* is (*Guidonis Geographica*).⁵ Joseph Schnetz publikálta a *Cosmographia* második kritikai kiadását 1940-ben, amellyel ugyancsak egy kötetben adta ki *Guido Geográfáját*. Ez a mű lényegében a *Cosmographia* későbbi, 1119-ben készült redakciója. Schnetz szövegkiadásában nincs helynévmutató, így a számos földrajzi nevet tartalmazó műben a földrajzi nevek keresése csak a fentebb említett Pinder és Parthey-féle kiadás indexének alkalmazásával kivitelezhető.⁶ Marianne Zumschlinge elkészítette a helynevek modern indexét Schnetz kiadásához, és a teljes művet megjelentette.⁷ Az utóbbi időben Zumschlinge művének PDF-változata interneten is elérhetővé vált, ami jelentős segítséget nyújt a kutató számára a földrajzi nevek szövegbeli keresésében.⁸ Joseph Schnetz 1951-ben kiadta a *Cosmographia* német fordítását is.⁹

A *Cosmographia* középkori kéziratai nem tartalmazzak térképet, de a 19. században két térkép is készült a forrás szövege alapján. Az első térképet Heinrich Kiepert kartográfus szerkesztette 1859-ben,¹⁰ a másodikat pedig Konrad Miller adta ki 1898-ban.¹¹

A *Cosmographia* szövegének követése, a vonatkozó hivatkozások feloldása és érthetősége megkívánja, hogy röviden szó essék az egyes kritikai kiadások szövegtagolási rendjéről. Pinder és Parthey 1860. évi szövegkiadása a mű egyes könyveit római számokkal jelölte I-től V-ig, a könyveken belül a szakaszokat arab számok mutatták, és az oldalakon a sorok egyenként kaptak számozást. Ez lényegében a klasszikus művek esetében megszokott szövegtagolási módszer, amely az ilyen művek esetében szokásos hivatkozási metódust tette lehetővé könyv–szakasz–sor rendszer szerint.¹² Schnetz forráskiadása megtartotta a szöveg könyvenkénti és azon belül szakaszonkénti számozását, de eltért a szöveg oldalankénti tördelésében Pinder és Parthey oldalszámozásától. Tehát a két kiadás szakaszolása azonos, de eltérő az oldalszámozása, és ugyancsak eltérő az egyes oldalakon a sorok számozása. Schnetz szövegkiadása abban is eltért a Pinder és Parthey-félétől, hogy oldalanként két oszlopba rendezte a szöveget, míg az előbbieket egy hasábot alkalmaztak, ugyanakkor Schnetz saját kiadásában a saját oldalszámozása mellett jelölte Pinder és Parthey szövegkiadásának oldalszámait is, ráadásul úgy, hogy egy oldalon az egyik oszlop fölött saját oldalszámát, a másik oszlop fölött pedig Pinder és Parthey szövegkiadásának oldalszámát jelölte a fraktúrából kölcsönzött P-vel és az oldalszámmal.¹³ Schnetz ezzel a megoldással, nyilván

² Schnetz 1940, IV–V; BAV Urb.lat. 961 (2. link).

³ Schnetz 1940, IV–VII; 3. link: Fitzpatrick-Matthews 2013, 4.

⁴ 6. link: Porcheron 1688.

⁵ Pinder – Parthey 1860.

⁶ Schnetz 1940.

⁷ Zumschlinge 1990.

⁸ Zumschlinge 1990.

⁹ Schnetz 1951.

¹⁰ Kiepert 1859.

¹¹ Miller 1898, Map table 1.

¹² Pinder – Parthey 1860.

¹³ Schnetz 1940.

szándéka ellenére, igen bonyolult szövegjelölési rendszert hozott létre. Marianne Zumschlinge szövegkiadása teljesen azonos Schnetz szövegkiadásával, azzal a különbséggel, hogy a mű végén összeállította a földrajzi névmutatót, amely a szokásos ábécérendben tartalmazza a földrajzi neveket. Ám ezek hivatkozási rendszerében Zumschlinge eltért a fentebb ismertetett szövegjelölési, hivatkozási módszerektől, ugyanis a földrajzi nevek után Schnetz oldalszámaival és az oldalakon levő sorszámozással jelölte az egyes földrajzi nevek szövegen belüli helyét.¹⁴ Tekintettel arra, hogy Zumschlinge indexe a forrás használhatóságának egyik kulcsa, az ő hivatkozási rendszerét követem, tehát Schnetz szövegkiadásának oldalszámait és az oldalszámokon belüli sorszámozásokat adom meg a hivatkozásokban.

A *Cosmographia* öt könyvből áll, az I. tartalmazza a mű bevezetését és a világ felosztásának leírását. Ravennai Anonymus három kontinensre osztotta a Földet: Ázsia, Afrika és Európa. A *Cosmographia* II. könyve tartalmazza Ázsia leírását, a III. könyv Afrika leírásáról szól, a IV. könyvben olvasható Európa ismertetése. Az V. könyvben a tengerek, tengeröblök, kikötők felsorolása következik (*periphus*).¹⁵

A *Cosmographia* szövegében számos földrajzi hiba és pontatlanság szerepel, ugyanis az európaiaknak kevés ismeretük volt a világ távoli részeiről, Ázsiáról és Afrikáról. Ravennai Anonymus műve megírásához antik római és görög írók munkáiból merített, amelyek mellett saját kora információit is felhasználta. Ezek kereskedőktől, követektől és hajósoktól juthattak el hozzá. Tehát a *Cosmographiában* keverednek a régi korok információi a szerző saját korának adataival. Az író megemlítette, hogy adatokat vett át Sevillai Izidortól (*Isidorus Hispalensis*)¹⁶ és *Castorius* kozmográfustól,¹⁷ akinek a kilétét nem tudta azonosítani a modernkori kutatás, de bizonyos, hogy Ravennai Anonymus felhasznált egy régi római térképet, amelyet *Castorius* neve alatt említett. Ez a régi római utakat ábrázoló térkép lehetett alapja a *Tabula Peutingeriana* vagy *Peutinger Tables* néven ismert térképműnek, amelyet a középkorban többször lemásoltak, és az utókor számára is e két néven vált ismertté.¹⁸ A térkép segítségével Ravennai Anonymus művének számos földrajzi neve azonosítható. Ravennai Anonymus forrásai között felsorolta *Jordanes* és *Aristarchus* nevét, utóbbit a görögök bölcsének nevezte (*grecorum philosophus*).¹⁹ Ravennai Anonymus több régi író nevét szintén megemlítette, akiknek a művei elvesztek, illetve kilétük kérdéses vagy nem állapítható meg. Ravennai Anonymus megemlítette forrásai között *Aithanarit*,²⁰ *Attanaridus*, *Eldevaldus* és *Marcomirus* nevét, akiket a gótok tudósainak, bölcsseinek nevezett (*Gothorum phylosophi*).²¹

A *Cosmographia* kutatástörténete

Az alábbiakban terjedelmi okok miatt a *Cosmographia* kutatástörténetének mindössze rövid összegzésére van lehetőség. Joseph Schnetz több forrástanulmányt is írt Ravennai Anonymus munkájáról, amelyekben a mű forrásainak kérdésére keresett választ, illetve filológiai

¹⁴ Zumschlinge 1990, 143–214.

¹⁵ Schnetz 1940, I. könyv 1–15, II. könyv 15–33, III. könyv 33–44, IV. könyv 44–83, V. könyv 83–110.

¹⁶ Schnetz 1940, 5.25.

¹⁷ Schnetz 1940, 16.51, 159.

¹⁸ Weber 1976; 4. link; Rathman 2018.

¹⁹ Zumschlinge 1990, 11.22, 50.39–40.

²⁰ Zumschlinge 1990, 53.4–5.

²¹ Zumschlinge 1990, 53.14–15.

problémákat tárgyalt.²² Franz Staab a *Cosmographiáról* írt tanulmányában szakirodalmi összefoglalást adott a forrás kutatásáról, szintén a mű forrásait kereste, és keletkezésének korát is pontosította.²³ Toumo Pekkanen a *Cosmographiában* felsorolt fekete-tenger-parti városok nevét és földrajzi helyzetüket vizsgálta.²⁴ Alexander Podossinov lefordította a *Cosmographia* jelentős részét orosz nyelvre, és részletes kommentárokkal publikálta.²⁵ Keith J. Fitz-Patrick Matthews a Britannia-fejezetet vizsgálta a *Cosmographiában*.²⁶ Kurt Guckelsberger és Florian Mittenhuber pedig a mű térszemléletéről és földrajzi szempontú elemzéséről tett közzé tanulmányt.²⁷

A hazai kutatók sorában Melich János az elsők között figyelt fel a *Cosmographia* forrásértékére, közölt tanulmányt a magyar népnév eredetéről, amelyben Ravennai Anonymus műve alapján feltételezte, hogy *Onogoria* a 9. században a Meótiis vidékén volt.²⁸ Joseph Schnetz erre válaszként tette közzé saját tanulmányát *Onogoria* elhelyezkedéséről, megállapítva, hogy Pinder és Parthey szövegkiadása forráskritikai szempontok alapján kifogásolható. Schnetz véleményt formált arról, hogy a *Cosmographia* 700 körül keletkezett, és *Onogoria* a Kubán folyó alsó szakaszánál, valamint Meótiis keleti partjai mentén helyezkedett el hozzávetőlegesen a Donig.²⁹ Az 1920-as évek második felétől kezdődően Schnetz fenti megállapításait átvette a hazai történettudomány.

Moravcsik Gyula elfogadta Schnetz véleményét *Onogoria* elhelyezkedéséről, eszerint az onogurok hazája a Don alsó folyása és a Kubán közé tehető,³⁰ Németh Gyula is ezt az álláspontot vette alapul, s *patria Onogoriát* a Meótiis és a Kubán vidékén említette.³¹ Czeglédy Károly a magyarság őstörténetéről írt tanulmányában egy térképet is közzétett, amelyen *Onogoria* a Kubán folyó alsó folyása mindkét partján látható a Fekete-tenger és a Meótiis partján egészen Sarkelig.³² Az 1940-es évek közepén a korai magyar történet kutatása még felhasználta a *Cosmographia* híradását *Onogoria* létezéséről, és a magyar vándorlás Kaukázus előterében zajló szakaszát ennek alapján jelölte ki.³³ A *Cosmographia* szerepel a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség kiadványában, amely szintén elfogadta a kialakult álláspontot *Onogoria* fekete-tengeri és meótiisi fekvéséről.³⁴

A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából számos tudományos kiadvány jelent meg, amelyek jelentős része már nem tartalmazott hivatkozást Ravennai Anonymus művére, a kivételek egyike Róna-Tas András könyve, amelyben néhány soros utalás olvasható arról, hogy a 700 körül keletkezett *Cosmographiában* szerepeltek a kazárok és *Onogoria*.³⁵

²² Schnetz 1932; Schnetz 1934; Schnetz 1942.

²³ Staab 1976.

²⁴ Pekkanen 1979.

²⁵ Podossinov 2002.

²⁶ Fitzpatrick-Matthews 2013.

²⁷ 7. link: Guckelsberger – Mittenhuber 2011.

²⁸ Melich 1923, 244–250.

²⁹ Schnetz 1925, 157–160.

³⁰ Moravcsik 1930, 14; Moravcsik 1934, 92.

³¹ Németh 1930, 180, 2. jegyzet; Németh 1991, 147–148, 257–259. jegyzetek.

³² Czeglédy 1986, 115: *A magyarok a Kaukázusban és Dél-Oroszországban* című térkép (rajz: Olbrich K.).

³³ Halasi Kun 1943, 86.

³⁴ Hajdú – Kristó – Róna-Tas 1976, 167–168.

³⁵ Róna-Tas 1996a, 58.

Egy idő után a *Cosmographia* lényegében kiszorult a korai magyar történet forrásai közül. Ebben szerepe lehetett a 20. század végére jelentős mértékben elterjedt magyar őstörténeti paradigmának, amely szerint a 830-as évek előtti időből nincs a honfoglalás előtti magyarságra vonatkozó biztos forrás. Kristó Gyula ez alapján jelölte ki a honfoglalás korának alsó határáként a 830-as éveket az 1995-ben megjelent forrásgyűjtemény előszavában.³⁶ A dátum lényegében megegyezett Németh Gyula 1991-ben megjelent, már Berta Árpád által közzétett műve adatával, amely szerint a magyarság 830–850 között vonult délre Baskíriából a Don és a Duna alsó folyása közé eső területre.³⁷ Németh az 1970-es évekre lényegében megváltoztatta a magyarság őshazájáról alkotott, 1930-ban publikált koncepcióját, amely szerint a korai magyar népesség 465-től 800-ig az Azovi-tengertől keletre, a Kubán folyó alsó szakaszán és a Kercsi-szoros vidékén lakott.³⁸

Kristó Gyula már 1980-ban úgy vélte, hogy a magyar kaukázusi őshazaelmélet pozíciói visszaszorultak.³⁹ Egyre kevesebb kutató tért el a meghatározóvá váló paradigma kereteitől. Meg kell jegyezni, különös, hogy László Gyula, aki egészen más keretek között vázolta a korai magyar történetet, nem használta fel a *Cosmographiát*. Róna-Tas András a millicentenáriumi éveiben a fentitől eltérő, annál lényegesen tágabb kronológiai és területi keretek között jelölte ki a korai magyar történet horizontját, ezzel lényegében szélesebb forrásbázison nyugvó korai magyar történeti paradigma lehetőségét kínálta fel a téma kutatói számára.⁴⁰ Az utóbbi években a korai magyar történeti elméletek kritikai összegzését Vásáry István és Zimonyi István vállalta magára.⁴¹ Az elmúlt években néhány kutató munkájában ismét megjelent Ravennai Anonymus *Cosmographiája*. Újabbban Veszprémy László összegezte a 8–9. századi forrásokat, munkájában megemlítette *Geographus Ravennas* művét és *Onogoria* nevét.⁴² Szabados György a Kárpát-medencei avar továbbélés tanulmányozása során hivatkozott Ravennai Anonymus *Cosmographiájára* és Pisai Guido művére.⁴³ A korántsem teljes szakirodalmi áttekintés azt mutatja, hogy Ravennai Anonymus műve *Onogoria* említése kapcsán váltott ki szakmai érdeklődést a hazai kutatásban, de a mű részletesebb áttekintésére nem került sor.

Az alábbiakban a *Cosmographia* Kelet-Európára vonatkozó adatainak vizsgálata következik. Eltérve a korábbiakban alkalmazott módszertől nem az *Onogoriára* vonatkozó kevés információ kiemelése a cél, hanem a tágabb régió, Kelet-Európa leírásának elemzése, ezen belül pedig *Onogoria* és szomszédjai kapnak kiemelt figyelmet. A téma kifejtésére az alábbi pontok szerint kerül sor. (I.) A *Cosmographia* tartalmának megértése megkívánja a mű térszemléletének rövid ismertetését. Második lépésként (II.) a *Cosmographia* szövegének rendjét követve, a Kaukázus nyugati vidékének és északi előterének leírása következik. A harmadik pontban (III.) Kelet-Európa északi része, a negyedik lépésben (IV.) pedig a pontusi steppe nyugati felének bemutatása következik. Végezetül az összegzés zárja a tanulmányt.

³⁶ Kristó Gyula 1995, 5–6.

³⁷ Németh 1991, 218–220, 225.

³⁸ Németh 1930, 151.

³⁹ Kristó 1980, 51.

⁴⁰ Róna-Tas 1996a, 50–143; Róna-Tas 1996b, 11–22; Róna-Tas 1996c, 29–34.

⁴¹ Vásáry 2008; Zimonyi 2014, 7–177.

⁴² Veszprémy 2014, 273.

⁴³ Szabados 2015, 124.

A *Cosmographia* elemzésében alkalmazott módszer a forrás szövegének belső rendjén nyugszik, azon a tényen, hogy a felsorolt népek és földrajzi objektumok (országok, városok, folyók) természetes térbeli rendjük szerint gyakran az égtájaknak megfelelően követték egymást a forrás szövegében, de esetenként a felsorolás földrajzi iránya változott. Az említett városok, politikai alakulatok, földrajzi objektumok egymáshoz viszonyított elhelyezkedésére a szövegben látható sorrendiségük alapján lehet következtetni. A korai magyar történet szempontjából fontosnak tekinthető részletekre különös figyelem irányult.

I. A *Cosmographia* térszemlélete

Jelen tanulmánynak nem célja a *Cosmographia* teljes földrajzi térszemléletének részletes leírása, ezért most csak a felvetett kérdések megértéséhez elengedhetetlenül szükséges ismereteket összegzem. A *Cosmographia* szerint a Föld lapos volt, szárazulatait Afrika, Ázsia és Európa alkotta, amelyek partjait tengeröblök tagolták, a kontinensek mellett kisebb szigetek helyezkedtek el, és az ismert világot a világoceán ölelte körül. A lapos Föld képzeletbeli kerülete egy egyszerű tájékozódási rendszer alapján tizenkét nappali és tizenkét éjszakai órára tagolódott, ennek alapja a Nap látszólagos égi mozgása volt. A napkorong nappal 12 óra időtartamban a Föld tányérja felett, éjszaka pedig tizenkét órán keresztül az alatt haladt. A tizenkét nappali óra a déli félteke felosztására szolgált, a tizenkét éjszakai óra pedig az északi félteke területét osztotta 12 körcikkelyre. A nappal és az éjszaka órái egy-egy körcikkelyhez kapcsolódtak, ahogyan a régi napórák beosztása. Egy-egy óra egy-egy nép területével, hazájával (*patria*) volt megnevezve. A Nap naponkénti égi és Föld alatti útján egy-egy óra idejében egy-egy nép országa felett, illetve alatt haladt el. Ravennai Anonymus a Nap útjának egy-egy óráját azoknak a népeknek a hazájával azonosította, akik felett, illetve alatt a Nap az adott órában elhaladt. A *Cosmographia* világának középpontja Ravenna volt. Jelen tanulmány szempontjából az északi félgömb felosztása érdekes, tehát az éjszakai órák által kijelölt egyszerű koordináta-rendszer segíti a tájékozódást, ennek ismertetése következik.

Az éjszaka első órája a germánok hazájával (*patria*) volt azonos, amelyen az író megjegyzése szerint akkoriban a frankok uralkodtak. Ez az óra akkor kezdődött, amikor a Nap lebukott a nyugati horizont alatt, és elkezdte a Föld tányérja alatti éjszakai útját. Az éjszaka első órája alatt a Nap a germánok hazája alatt haladt át. Az éjszaka második órája részben Germánia és a frízek hazája volt. Az éjszaka harmadik órája a szászok hazája, a negyedik pedig a normannok hazája, amit Dániának is neveztek a régiek. Az éjszaka ötödik órája a *Scirdifrinus* vagy *Rerefenus* nép hazája (*Quinta ut ora noctis Scirdifrinorum vel Rerefenorum est patria*). Az éjszaka hatodik órája a szkíták hazája (*Schitarum patria*), ahonnan a szlávok nemzetsége kiemelkedett, ezek közül pedig az *Itites* és *Chimabes* népek jöttek elő.⁴⁴ Az éjszaka hetedik órája a szarmaták hazája (*Sarmatum patria!*), amelyből a *Carpus* nép származott. A nyolcadik óra a roxolánok hazája, amelynek háta mögött, az óceán mellett az ősi Szkítia (*Antiqua Scithia*) nevű nagy sziget volt található. Ravennai Anonymus szerint ezt a nagy szigetet a régi történetírók és tudósok *Scanzának* nevezték, amely Skandináviával azonosítható. A kilencedik éjszakai óra az amazonok hazájával azonos, amelynek elején, lényegében déli oldalán helyezkedett el a régi *Dardania* (*antiqua Dardania*),

⁴⁴ Zumschlinge 1990, 10–11. Schnetz az *Itites* és *Chimabes* népet az antokkal és venétekkel hozta összefüggésbe (Schnetz 1951, 16).

ennek oldalán pedig Meótis mocsárvidéke. Az éjszaka tizedik órájának nevében kissé meglepő módon ismét előkerült Szkítia. Az éjszaka tizedik órája a nagy és tágas *eremosa Scythia*, amelynek elején vagy oldalán helyezkedett el a kazárok népe (*gens Gazorum!*).⁴⁵ Az éjszaka tizenegyedik órája a Kaszpi-kapu vagy *extremus Taurus* területére esett. Ez a terület hozzávetőlegesen az Iráni-medence északi peremhegységeivel, az Elburz és a Kopetdag hegység területével azonosítható. Az éjszaka tizenkettedik órája a régi *Albania* vagy *Yrcanorum Yssoon* területére és a parthusok országára (*Parthorum patria*) esett, amely *India Bactriana* területével volt határos.⁴⁶

II.1. A Kaukázus nyugati vidéke és északi előtere

Európa területének ismertetése a *Cosmographia* I. és IV. könyvében kapott helyet, az V. könyvben (*periplus*) pedig a kikötők, tengeröblök és szigetek felsorolása kapcsán az író megismételte a korábbi földrajzi neveket. Ravennai Anonymus szerint Noé fia, Jáfet kapta Európát, amelynek leírása keletről nyugat felé haladt. Európa leírása *Scythia* országgal kezdődött, amely az északi óceán partja mellett és a *Rimpheus* hegyek mellett helyezkedett el, hosszában és széltében nagyon nagy kiterjedésű volt. *Scythia* a *heremosa* jelzöt is megkapta, és *Maior Scythiának* is nevezték. Ezután következett a sík területeken széltében és hosszában is nagy kiterjedésű *Chazaria*, amelynek lakói a *chazarok*, Ravennai Anonymus szerint Jordanes *agaziroknak* nevezte őket. A leírás beszámol arról, hogy számos folyó fut keresztül a kazárok hazáján (*Chazirorum patria*), többek között a legnagyobb folyó, amelyet *Cuphisznak* neveztek.⁴⁷ Ennél a szövegrészletnél tartalmilag ismétlődik az éjszaka tizedik órájaként említett rész.

Kelet-Európa területének leírásában Kazária után következik a Fekete-tenger (*Mare Magnum Ponticum*) mellett elhelyezkedő országok leírása. *Lazia*, a lazok hazája (*Lazorum patria*), amelyet Ravennai Anonymus szerint Ázsia területén is megemlítenek, határos *Absilia patriával*, amelyen az *Absilis* folyó fut keresztül.⁴⁸ *Lazia* szakirodalomban ismertebb neve *Lazika*, területe a régi *Colchis* délnyugati részén volt, a Fekete-tenger partján a *Phasis* folyó torkolatáig terjedt.⁴⁹ *Lazika* területétől és a *Phasis* folyótól északra lokalizálták *Onogouris/St. Stephanos* városát.⁵⁰ A *Cosmographia* szerint *Absilia* mellett volt *Abasgia patria*, amelynek városai közül az alábbiak szerepelnek név szerint a forrásban: *Damiopolis*, *Sevastolis*, *Basgidas*. Az említett országoktól északi irányba helyezkedett el az alánok országa (*Alanorum patria*).⁵¹ *Abasgia* (*Abchasia*) vagy Abházia, Bizánc szövetségese volt a többi keresztény kaukázusi kisállamhoz hasonlóan.⁵²

⁴⁵ Zumschlinge 1990, 11.40–44. Schnetz az *eremosa Scythia* német fordítását, az „Öde Scythien” elhagyott Szkítia kifejezéssel adta vissza (Schnetz 1951, 17). Az *eremosus* szó jelenthet műveletlent is, ebben az értelemben műveletlen földű, területű Szkítia.

⁴⁶ Zumschlinge 1990, 11–12. Lásd 1. térkép.

⁴⁷ Zumschlinge 1990, 44.25–43. Lásd 2. térkép.

⁴⁸ Schnetz 1940, 44.46–47. *Absilia* (Apsilia): Barrington Atlas 2000, Pontus–Phasis 87, G1–2.

⁴⁹ Garsoián 1991a, 1199; Obolensky 1999, 50–51.

⁵⁰ Barrington Atlas 2000, Pontus–Phasis 87, H2.

⁵¹ Schnetz 1940, 45.1–10. Schnetz szerint *Sevastolis* a *Sevastopolis* városnév elírása (Schnetz 1951, 51). *Abasgia* és *Sevastopolis*: Barrington Atlas 2000, Pontus–Phasis 87, F1.

⁵² Garsoián 1991b, 3; Obolensky 1999, 215–216.

A *Cosmographia* szövege Alánia említése után visszatér a Fekete-tenger mellett fekvő országok felsorolásához, és megemlíti a *scymnus* nép országát (*patria Scymnorum*), amely *Skymniával* azonosítható, majd pedig felsorol öt földrajzi nevet: *Ipimolgon*, *Neurion*, *Ageon*, *Taurion*, *Achiallis*. Zumschlinge ezeket országgént (*patria*) jelölte.⁵³ Azonosításuk *Skymnia* kivételével kérdéses, amely Lazikától északra, a Kaukázus hegyei között helyezkedett el, a többi kisebb politikai alakulat a Kaukázus nyugati hegyláncai és a tengerpart közötti védett területeken lehetett.

A *Cosmographia* felsorolásában a következő ország *patria Zichorum* (*Zichia*) vagy Zikkhia. Ezután két földrajzi név olvasható (*Geolion*, *Tirsion*), amelyek Zumschlinge indexében szintén országgént (*patria*) jelentek meg,⁵⁴ majd pedig egy rövid bejegyzés szerint *Psatiron* és *Ypodon patria* következett.⁵⁵ Zikkhia a Kaukázus északnyugati részén fekvő királyság a Fekete-tenger partján, területétől északra már a Kubán síksága volt.⁵⁶ *Geolion* és *Tirsion* azonosítása önálló tanulmányt igényel, erre terjedelmi okokból most nincs lehetőség. *Tirsion patria* esetében felmerülhet, hogy az antik irodalomból ismert pontusi steppén élő *agathyrsi* nép nevének torzult alakját rejti,⁵⁷ de valószínűbbnek tartom, hogy a *tyrsi/turci* 'türk' népnév van a szóban. A *Cosmographia* szövegének sorrendje szerint *Tirsion patria* Zikkhia után, tőle északra a fekete-tenger-parti *Onogoria*, majd annak kazár meghódítása után Kazária közelében helyezkedhetett el. A *Tirsi/tyrsi* népnév nem példa nélküli, másfél évszázaddal a *Cosmographia* megírása után Konstantin legendája szintén tartalmazta ezt a népnevet az avarok és kazárok között a saját liturgiával rendelkező népek felsorolásában: avarok (*Avari/Ġōpu*), türzök (*tyrsi/Tōp'cu*) (türk?), kazárok (*Chazari/Kozapu*).⁵⁸

A Fekete-tenger partjának rövidebb leírása a *Cosmographia* I. könyvében is szerepel, ugyanis Ravennai Anonymus világképében a Fekete-tenger a Földközi-tenger egyik nagy öble volt (*colfum Ponticum*). A tengerpart vonalának leírásában az egyik szakasz *Iero* területétől és a khaldok földjétől (*Caldeorum terra*) a lázok hazájáig (*Lazorum patria*) terjedt, ahol elkanyarodott *Asiliától* (!), *Avasgiától* (!) és *Phanugoriától* a *Vosporusig* (!) és *Chersonáig*, majd egészen a Duna tengeri torkolatáig.⁵⁹ Ez a felsorolás kevesebb országot említett, mint a IV. könyvben olvasható részletesebb leírás.

A kaukázusi országok listája után a *Cosmographia* írója tovább haladt a Fekete-tenger partján fekvő politikai alakulatok szerint: „Szintén a Fekete-tenger mellett helyezkedik el az az ország, amelyet *Onogoriának* neveznek, amiről Livanius, a pontos (alapos) tudós megállapítja, hogy a meótsi mocsár csúcsának szomszédja, állítván, hogy a [lakosok] a szomszédos helyekről sok hallal rendelkeznek, ámde minthogy a szokás barbár, azokat sóltanul fogyasztják.”⁶⁰ A mondat első fele tartalmazza *Onogoria* leírását, szerencsére a *Cosmog-*

⁵³ Zumschlinge 1990: *Ipimolgon* 45.13, 177; *Neurion* 45.14, 188; *Ageon* 45.14, 145; *Taurion* 45.15, 207; *Achiallis* 45.15, 143. *Skymnia*: Barrington Atlas 2000, Pontus–Phasis 87, H2.

⁵⁴ Zumschlinge 1990: *Geolion*, 45.17, 174; *Tirsion* 45.18, 210. *Zichia* (*Zichoi*): Barrington Atlas 2000, Maeotis 84, E4.

⁵⁵ Schnetz 1940, 45.19–20.

⁵⁶ Obolensky 1999, 49–50; Pritsak 1991a, 2226.

⁵⁷ Schnetz 1951, 51; Podossinov 2002, 192, 251, 277, 278. jegyzetek.

⁵⁸ Grivec – Tomšič, 1960, 134, XVI: 8.; 205, XVI: 8.

⁵⁹ Schnetz 1940, 14.47–53.

⁶⁰ *Item iuxta Mare Pontico ponitur patria que dicitur Onogoria, quam subtilius Livanius phylosophus vicinam paludis Meotide sumitatis esse decernit, adserens... multitudinem piscium ex vicinantium*

raphia fennmaradt három szövegvariánsának ez a része nem tartalmaz számottevő eltérést.⁶¹ Schnetz véleménye szerint a szövegből az *adserens ... multitudinem* szavak közül kimaradt a 'lakosok' (*incola*) szó a másolások során, ezért ezt a kiegészítést a *Cosmographia* német fordításában már alkalmazta.⁶²

Onogoria földrajzi helyzetének vizsgálata előtt megjegyzendő, hogy területének leírása valójában három különböző időpontban létező országról szól. A legkorábbi a fekete-tengerparti *Onogoria*, ezt követi a Meóti csúcsa körüli szomszédos területekre is kiterjedő *Onogoria*, és a harmadik a Dontól és a Meóti szomszédságától északra fekvő *Onogoria*.

II.2. A fekete-tenger-parti *Onogoria*

Schnetz megállapította, hogy Ravennai Anonymus *Onogoria* leírásakor több forrást is felhasznál. Az egyik forrás adatai az *Onogoriára* vonatkozó mondat első felében kaptak helyet: „Szintén a Fekete-tenger mellett helyezkedik el az az ország, amelyet *Onogoriának* neveznek, (...)”. Ezek szerint *Onogoria* eredetileg az első forrás szerint a Kubán folyó alsó szakaszánál feküdt a Fekete-tenger partján.⁶³

Hitvalló Theophanés műve megerősíti és egyben meg is magyarázza azt, amit Ravennai Anonymus írt *Onogoria* földrajzi helyzetéről. Theophanés krónikája a 679/680. évi feljegyzésében az onogundurok, bulgárok és kutrigurok történetéről szóló részben pontosan leírta régi Bulgária (*παλαια Βουλγαρια/Bulgaria magna*) földrajzi helyzetét. Az ő művéből megtudható, hogy a Don és szerinte az *Etil (Atal)* is a Meótiába ömlött, amelyeknek összefolyásától és torkolatától elkülönült egy másik folyó, a *Kuphis*. Ez a Fekete-tenger végénél *Necropylla* mellett, a 'Kos fejének' nevezett foknál érte el a tengert. A folyó a mocsaras tengerből (a Meótiából) a Fekete-tenger öblébe ömlött a boszporuszi és kimmériai szorosokon keresztül. Ebben a folyóban fogták a *mourzoulint* és sok más hasonló halat. Ettől a mocsaras területtől keletre helyezkedett el *Phanagoria*, ahol zsidók és sok más nép is élt. A meóti mocsártól a *Kuphis* folyó ágaiig, amelyekben a *xystost*, ezt a bulgár halat fogták, terjedt régi vagy nagy Bulgária területe.⁶⁴ Ez a leírás régi Bulgária (*Bulgaria magna*) területét *Phanagoria*, a *Kuphis* és a Fekete-tenger közé helyezte. Ez a földrajzi helyzet megegyezik a *Cosmographiában* olvasható első tudósítással, amely szerint *Onogoria* a Fekete-tenger mellett helyezkedett el.⁶⁵ A Kubán (*Kuphis*) folyó melletti *Onogoria* egykori létezését erősíti Ananias Širakac'i (610–685) földrajzi műve, amelyben felsorolta a bulgár nép egyes csoportjait. A leírás sorrendjéből kibontakozó földrajzi rend egyértelműen mutatja, hogy Ananias a Kaukázus északi előterében és a Kubán körül lakó népeket sorolta fel.⁶⁶

---

locorum habere, sed ut barbarus mos est, insul(s)e eos perfruere (Zumschlinge 1990, 45.25–32; vö. Schnetz 1951, 51).

⁶¹ Vö. BAV Urb.lat. 961. 21v 22r. A párizsi kézirat alapján: 6. link: Porcheron 1688, 136–137; Schnetz 1940, 45.

⁶² Schnetz 1951, 51; Schnetz 1925, 158, 4. jegyzet.

⁶³ Schnetz 1925, 158–160. Lásd l. térkép: *Onogoria* (1.)

⁶⁴ Niebuhr 1839, 544–545; Turtledove 1982, 55; Zimonyi 2005, 177, 190.

⁶⁵ Vö. 60. jegyzet.

⁶⁶ Paulik 2001, 32–35, 43–47; 9. link: Zimonyi 2012, 9–10.

II.3. A Meóti csúcsa körüli területre kiterjedő Onogoria

Schnetz szerint az *Onogoriáról* szóló mondat középső tagmondata egy másik forrásra vezethető vissza, amelyből Ravennai Anonymus merített: „amiről [ti. *Onogoriáról*] Livanius, a pontos (alapos) tudós megállapítja, hogy a meóti mocsár csúcsának szomszédja, (...)”⁶⁷ Ez a másik forrás *Onogoria* területét a Meóti északi és északkeleti partjaihoz, a Don torkolatának déli és északi oldalához helyezte, ami távol esik a Fekete-tengertől. Schnetz *Onogoria* két különböző földrajzi fekvését azzal magyarázta, hogy a két forrás különböző korokban írta le *Onogoria* területének elhelyezkedését. A két *Onogoria* területi eltéréséhez továbbá indokként azt is hozzátette, hogy a *Cosmographia* szerint *Bosporania* nemcsak a Krím félszigetet, hanem a Kercsi-szoros keleti felét is magában foglalta, így területe elvágtá Meóti régióját a Fekete-tengertől. Tehát a Fekete-tenger mellett elhelyezkedő *Onogoria* és a Meóti csúcsánál fekvő *Onogoria* két különböző területen helyezkedett el. Ezen a karakteres véleményen a források hiányára hivatkozva némileg finomított. Nem tartotta pontosan megállapíthatónak, hogy *Onogoria* területe összefüggő terület volt-e, vagy esetleg az onogorok idővel áttelepedtek az egyik területről a másikra, és emiatt került a *Cosmographiába* két különböző területű *Onogoria*.⁶⁸ Konrad Miller térképén, amelyet a *Cosmographia* szemléltetéséhez szerkesztett, *Onogoria* területét a Don és a Dnyeper között, az Azovi-tenger északi partján jelölte ki.⁶⁹ Livanius, aki sajnos ismeretlen író, egy későbbi információ alapján kiegészítette a fekete-tenger-parti *Onogoria* területéről szóló ismeretet azzal az adattal, hogy *Onogoria* a Meóti csúcsának szomszédja. Itt tehát arra lehet gondolni, hogy a Kubán vidéki *Onogoria* kiterjeszkedett a Don torkolatáig, és azon is túl.⁷⁰

Theophanés és Niképhoros feljegyezték, hogy miután Kuvrat, a bulgárok és kutrigurok ura meghalt, öt fia felosztotta az atyai örökséget. Az első fiú, Batbaian – eleget téve az atyai parancsnak – az ősi földön maradt népével. A második fiú, Kotrag átkelt a Don folyón és letelepedett, a bátyjával szemben.⁷¹ Kotragnak és népének a Dontól északra fekvő területe megegyezik azzal a területtel, amelyet Ravennai Anonymus írt le Livanius alapján *Onogoriáról*, vagyis a meóti mocsár csúcsának szomszédságában elhelyezkedő *Onogoria*, amelynek területe nem teljesen azonos a Fekete-tenger partján fekvő *Onogoria* (*Bulgaria magna*) területével, hanem annál nagyobb. Így tehát a *Cosmographiában* olvasható *Onogoria* egy korábbi kisebb és egy későbbi nagyobb *Onogoria* területéről adott hírt. Az előbbi a korábbi kisebb országot, az utóbbi az időben későbbi és jelentősen megnövekedett területeket jelölte.

II.4. A Dontól és Meótiától északra fekvő Onogoria és Bosporania

Onogoria területének meghatározásában szerepet játszó harmadik kronológiai réteg a *Cosmographia* IV. könyvének elején található. Európa leírásának elején, a Kazáriáról szóló rész szerint Kazária széltében és hosszában nagy kiterjedésű ország, amelyen sok folyó fut

⁶⁷ ...quam subtilius Livanius phylosophus vicinam paludis Meotide sumitatis esse decernit,... Vö.: 60. jegyzet.

⁶⁸ Schnetz 1925, 157–160.

⁶⁹ Miller 1898, 20, 7. térkép.

⁷⁰ Lásd 2. térkép: Onogoria (2).

⁷¹ Niebuhr 1839, 545–546; Turtledove 1982, 55–56; Szádeczky-Kardoss 1998, 218–219; Mango 1990, 87–89, 35. szakasz.

keresztül, ezek közül a legnagyobb a *Cuphis*.⁷² Ez, amint fentebb szó esett róla, régi Bulgária (*Bulgaria magna*), vagyis a fekete-tenger-parti *Onogoria* területén volt. Ennek az a magyarázata, hogy a fekete-tenger-parti *Onogoria* vagy régi Bulgária területén maradt Batbaian és népe Kazária fennhatósága alá került, amint arról a bizánci források beszámoltak. Theophanés szerint a bulgárok szétvándorlása után a kazárok *Berzilia* területéről kijöttek és a Fekete-tenger északi partjainak uraivá váltak, Batbaian pedig a kazárok adófizetője lett.⁷³

A fentiek alapján elmondható, hogy a *Cosmographia* megőrizte az időben korábbi, fekete-tenger-parti *Onogoria* területének emlékét, majd a későbbi területi növekedés eredményeként a Meótis csúcsának szomszédos területéig, a Don torkolatvidékéig, alsó szakaszáig megnövekedő *Onogoriát*. Végül pedig közvetetten számot adott a fekete-tenger-parti, Kubán vidéki *Onogoria* területének kazár fennhatóság alá kerüléséről. Így válhatott az egykori *Onogoria* területéhez tartozó Kubán folyó Kazária legnagyobb folyójává. Ezzel együtt járt, hogy *Onogoria* területe a Meótis csúcsának szomszédos területére helyeződött át. Ez lényegében a Don torkolatától, alsó folyásától a Dnyeperig terjedő területet jelöli a Meótis északi partján. A kazár fennhatóságot elutasító onogur bolgár csoportok erre a területre költözhetnek.⁷⁴

Ravennai Anonymus a későbbi *Onogoriáról* már akkor írt, amikor a fekete-tenger-parti *Onogoria* területét Kazária bekebelezte, így lehetett a *Cosmographia* szerint a *Cuphis* Kazária legnagyobb folyója (*fluvius maximus Cuphis*).⁷⁵ A források kronológiai bizonytalanságai miatt a kazár hódítás dátuma nem adható meg pontosan, de annyi megállapítható, hogy Kuvrat (605–665) halála után és Asparuch 679. évi balkáni hadjárata előtt került sor a Kubán melletti *Onogoria* elfoglalására.⁷⁶

Kuvrat negyedik és ötödik fia átkelt a Dunán és az avar kagán hatalma alá kerülve Panóniában telepedett le, de az ötödik végül a Ravenna környéki *Pentapolis* vidékére vándorolt. Asparuch, Kuvrat harmadik fia a Dnyeperen és Dnyeszteren átkelve a Duna melletti *Onglos* vidékére költözött.⁷⁷ Asparuch bizonyos ideig ezen a területen élt, majd 679-ben legyőzve a bizánci hadsereget átkelt a Dunán és elfoglalta a Duna és a Balkán-hegység közötti területet, amelyet a 681-ben Bizánccal kötött békében biztosított.⁷⁸ Theophanés és Niképhoros leírta a bulgár–bizánci háborúkat, amelyek eredményeként a bulgárok birtokba vették az Al-Dunától délre fekvő bizánci területek egy részét.⁷⁹ A bulgár népesség letelepedése az Al-Dunától délre minden bizonnyal évekig tartó folyamat volt. Például Tervel bulgár kán (695/700/1–718)⁸⁰ madarai felirata szerint nagybátyja Thesszaloniké környékén telepedett le, miután elhagyta az Avar Kaganátus területét.⁸¹ Ravennai Anonymus politikai eseményeket és hadjáratokat nem említett, mindössze arról tudósított, hogy a bulgárok nagy

⁷² Schnetz 1940, 44.37–43.

⁷³ Niebuhr 1839, 547; Turtledove 1982, 56; Szádeczky-Kardoss 1998, 218–219; Mango 1990, 89, 35. szakasz. Vö. Zimonyi 2005, 188–192.

⁷⁴ Lásd 2. térkép: *Onogoria* (3).

⁷⁵ Schnetz 1940, 44.40–43.

⁷⁶ 9. link: Zimonyi 2012, 10–11.

⁷⁷ Niebuhr 1839, 546–547; Turtledove 1982, 56; Mango 1990, 89, 35. szakasz; Szádeczky-Kardoss 1998, 218–219; Sophoulis 2011, 107–111.

⁷⁸ Zimonyi 2005, 189–191; 9. link: Zimonyi 2012, 10–11.

⁷⁹ Niebuhr 1839, 548–550; Turtledove 1982, 56–62; Mango 1990, 89–93, 36–38. szakasz.

⁸⁰ Vachkova 2008, 9.

⁸¹ Szádeczky-Kardoss 1968, 84–87.

Szkitia területéről nemrég jöttek elő, és az ő korában már Thrákia, Moesia és Makedónia között laktak.⁸² Ez azt jelenti, hogy a *Cosmographia* 700 körül, vagy inkább ezután készült, ugyanis a bulgárok Asparuch vezetésével az Al-Duna északi oldalán, *Onglos* vidékén éltek hozzávetőlegesen 680-ig, majd a fent már említett 679. évi hadjárat után kezdtek beköltözni az Al-Duna és a Balkán-hegység közötti területre. Az új politikai és etnikai helyzet hírének Ravennába is el kellett jutni, csak ezt követően kerülhetett sor a *Cosmographia* megírására, amelyben a bulgárok új lakhelye már az Al-Dunától délre helyezkedett el.

A Fekete-tenger partjának leírásában *Onogoria* után *Licania Pusforagia* (!) következett, amelyet *Bosporania patria* néven is említett Ravennai Anonymus. Schnetz javítást javasolt a *Licania* szó esetében, amit nem földrajzi névnek, hanem szövegromlás következményének tartott.⁸³ A kimmériai Boszporusz területén fekvő királyság nevének írásmódja bizonytalan a *Cosmographia* lapjain (*Pusforagia*, *Bosforania*, *Bosporania*). Ravennai Anonymus felsorolta *Bosporania* városait: *Ermonassa*, *Eteobroton*, *Suppatos*, *Fritiores*, *Dina*, *Ichigin*, *Ermogan*, *Teaginem*, *Acra*, *Sanabatin*, *Asandi*, *Cita*, *Nimfa*, *Abritani*, *Machara*, *Tatirita*, *Aumon*, *Malorossa*, *Machare*, *Chimerion*, *Panthuas*, *Ratyra*, *Murmicon*, *Cabalo*, *Salonime*, *Boristenida*, *Olbiabolis*, *Capolis*, *Dori*, *Chersona*, *Theosiopolis*, *Careon*, *Trapezus*.⁸⁴ A városok nevének azonosítását és a különböző névváltozatokat Tuomo Pekkanen önálló tanulmányban vizsgálta.⁸⁵ Most csak *Dorit* érdemes külön is említeni, amely az egyik bizánci püspökségi jegyzékben *Doros* néven szerepel, mint a krími gót egyháztartomány központja, hozzá tartoztak többek között az onogurok, hunok, kotzérosok püspökségei. A püspökségi lista III. Leó bizánci császár idejében (714–741) készült, de korábbi adatokat is tartalmazhat.⁸⁶

III. Kelet-Európa északi részének leírása

Bosporania után a *Cosmographia* szövegében változott a leírás földrajzi iránya, ugyanis *Schitia Maior* szomszédságának ismertetése következett. Tehát a földleírás visszatért Európa leírásának elejéhez, az északi részekhez, amelyeken a *Scythia Maiorral* határos országok (*patria*), *Cholchia Circeon*, *Melanglion* és *Bassarionon* nevének felsorolása következett. Ravennai Anonymus ennél a szövegrészletnél is megemlítette, hogy *Cholchia* területe elhagyott (*eremosa Cholchia*).⁸⁷ Ezeknek az országoknak az azonosítása eléggé bizonytalan.

Cholchia nevéhez nagyon hasonlít *Colchis*, amely a Fekete-tengertől keletre feküdt a mai Grúzia területének középső részén,⁸⁸ vagyis nevére a leginkább kézenfekvő magyarázat *Colchis* nevének elírása. Ravennai Anonymus megemlítette, hogy *Cholchiát* a régi amazónokról nevezték el, miután a Kaukázus hegyei közül előjöttek.⁸⁹ *Circeon* azonosítása kapcsán Schnetz utalt arra, hogy nevében vélhetően a *circa* rejlik, így a *Cholcis* körüli embere-

⁸² Schnetz 1940, 48.

⁸³ Schnetz 1940, 45.33–42; Schnetz 1951, 51, 6. jegyzet.

⁸⁴ Schnetz 1940, 45.42–55; 46.1–7. Schnetz szerint *Dori* azonos volt *Theodosiopolis* városával, *Capoli* pedig *Calipolival* (Schnetz 1951, 52, 2, 3. jegyzet).

⁸⁵ Pekkanen 1979, 111–117.

⁸⁶ Moravcsik 1927, 267–269; Darrouzès 1981, 231:42, 241–242.37: 611, 615, 617.

⁸⁷ Schnetz 1940, 46.8–14; Schnetz 1951, 52.

⁸⁸ Podossinov 2002, 193, 261–262, 329. és 333. jegyzetek.

⁸⁹ Schnetz 1940, 46.11–20.

ket jelenthetné.⁹⁰ Podossinov megemlíti, hogy *Circeon* azonosítható lehet a *Chireoe* szóval és az általa jelzett területtel, amely a Kaukázustól északra volt a *Tabula Peutingeriana* térképlapján.⁹¹ *Melanglion* a régi kaukázusi *melanchlaeni* néppel hozható összefüggésbe.⁹²

A *Bassarionon* nevű terület elnevezésének forrása szintén a *Tabula Peutingeriana* térképlapján kereshető a *Bastarni* nép nevében.⁹³ A *Bassarionon* nevű terület azonosításának további lehetőségeként érdemes figyelembe venni, hogy Theophylaktos Simokattés (580? – 641?) történeti művében megemlítette a barszélt (*βαρσηλιτ*) népet, mint az egyik hun népet a *uar* és *khunni* nép vándorlása kapcsán.⁹⁴ Theophanés, aki Ravennai Anonymus után élt, leírta, hogy a kazárok *Berzilia* (*Βερζιλία*) belsejéből indultak hódító útjukra a bulgárok ellen Kuvrat halála után (665?).⁹⁵ A *barszil* népnév a többi bulgár törzs- és népnév mellett az 5–7. századi forrásokban is megjelent, később pedig a volgai bulgárok történetének forrásaiban szerepelt különböző formákban.⁹⁶ *Bassarionon* egyedi névalak, ezt Schnetz külön jelölte a *Cosmographia* kiadásában, tehát más műben nem fordul elő.⁹⁷ Ebből arra lehet következtetni, hogy ez a földrajzi név egy idegen szó latin átírásának eredménye. Schnetz a szöveg filológiai vizsgálata kapcsán leírta, hogy Ravennai Anonymus görög és más forrásokból származó földrajzi nevek latin átírásában milyen megoldásokat alkalmazott.⁹⁸

Az északi óceán mellett *Cholchia* területével határos országot a régiek az Amazonok hazájának (*patria Amazonum*) nevezték.⁹⁹ Az amazonok hazája, amint fentebb olvasható, az éjszaka kilencedik órájának területére esett, Ravennai Anonymus szerint maguk az amazonok a Kaukázus hegyei közül származtak.¹⁰⁰ Az amazonok hazája a *Cosmographia* lapjain Európa északi peremére került, az északi óceán partjához *Cholchia* területének szomszédságában.

Szintén az északi óceán mellett van a roxolánok és szarmaták országa (*patria Roxalorum, Sauricum* (!), *Sauromatum*). Különös, hogy ebben a mondatban a roxolánok és a szarmaták országa azonos, ezt bizonyítja az a kifejezés, hogy ezen az országon folyók folynak keresztül (*per quam patriam transeunt flumina*), többek között a legnagyobb folyónak nevezett Visztula, amely az óceánba ömlik, és egy másik folyó, amelynek neve *Lutta*.¹⁰¹ Ezzel szemben a *Cosmographia* I. könyvében az éjszaka órainak leírásában a roxolánoknak és a szarmatáknak külön országuk volt. Az éjszaka hetedik órája a szarmaták hazája (*Sarmatum patria*), nyolcadik órája pedig a roxolánok hazájának területére esett.¹⁰²

⁹⁰ Schnetz 1940, 46, 11. jegyzet.

⁹¹ Podossinov 2002, 193, 261–262, 330. jegyzet.

⁹² Podossinov 2002, 193, 262, 331. jegyzet.

⁹³ Podossinov 2002, 193, 262, 332. jegyzet.

⁹⁴ De Boor 1887, 258; Olajos 2012, 246.

⁹⁵ Niebuhr 1839, 547; Turtledove 1982, 56.

⁹⁶ Zimonyi 1990, 45–48; Zimonyi 2014, 61–62.

⁹⁷ Schnetz 1940, 46.11–12; Schnetz 1951, 52.

⁹⁸ Schnetz 1942, 33–37, 65–70.

⁹⁹ Schnetz 1940, 46.15–17.

¹⁰⁰ Schnetz 1940, 11.28–31.

¹⁰¹ Schnetz 1940, 46.23–30.

¹⁰² Schnetz 1940, 11.12–20.

IV. A pontusi steppe nyugati részei

A roxolánok hazájától északra helyezkedett el *Scanza* szigete, előtte, lényegében a roxolánok déli oldalán a következő országok sorakoztak: *patria Sithotrogorum*, *patria Campi Campanidon*, *Getho Githorum*, *Sugdabon*, *Fanaguron* és Meótiis mocsara (*paludis Meotidon*, *Meotida regio*), amely elég nagy kiterjedésű volt, és *Bosphorania* országaig (*Bosphorania patria*) terjedt. A meótiisi régió mellett volt egy nagy kiterjedésű ország, amelyet *Dardaniának* hívtak, területén különböző országok érték el a Fekete-tengert.¹⁰³ Ravennai Anonymus leírta *Dardaniáról*, hogy az amazonok országának elején, lényegében déli oldalán feküdt, az oldalán pedig a Meótiisnak nevezett nagy kiterjedésű mocsár helyezkedett el, amelynek sok mérföldnyi területén keresztül a mocsár bizonyos részein az embeerek át tudtak járni.¹⁰⁴ A felsorolt országok közül néhány azonosságuk kérdéses, de egyes politikai alakulatok felismerhetők.

Patria Sithotrogorum neve Schnetz szerint a „*Sith[ia] [ch]otrogorum*” összevonásaként alakult ki. Ez lényegében a kutrigurok jelenlétére utal.¹⁰⁵ Ennek a népnek a *Cosmographia* leírásából kikövetkeztethető földrajzi helyzete a Dnyepertől nyugatra, de a Kárpátoktól keletre lehetett. A roxolánok említése a középkori kompilátorok munkájára emlékeztet, akik minden rendelkezésükre álló adatot igyekeztek felhasználni, tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt népeket akár több évszázadnyi idő választotta el egymástól.

A *Campi Campanidon* nevű ország, valójában csak térképen létező terület, a kutrigurok szomszédságában helyezkedett el. Porcheron utalt rá, hogy a *Tabula Peutingeriana* egyik korai változatát felhasználó Ravennai Anonymus vélhetően a térkép két különböző folyóra vonatkozó feljegyzését másolta le *Campi Campanidon* formában.¹⁰⁶ A *Tabula Peutingeriana* Kelet-Európát ábrázoló pergamenjén a *Caḗ* és *fl* rövidítések között egy folyó fut a térképen, amely mentén kicsit lejjebb a *Selliani* név olvasható. A forrás modern kiadói földrajzi névnek tekintik a *Caḗ fl Selliani* feliratot, és *Cap(ut) Fl(umen) Selliani*, a „*Sellianus* folyó forrása” feloldással írják át.¹⁰⁷ Ravennai Anonymus a 8. század elején ettől eltérően olvashatta a térképet, a *Caḗ* rövidítést *Campi* alakban oldotta fel, tehát a *Campi* szót önálló földrajzi névnek tekinthette, amelyről azt gondolhatta, hogy a *fl Selliani* földrajzi névtől külön állt. Közvetlenül a *Sellianus* folyótól keletre van egy másik folyó is a térképen, az előbbihez nagyon hasonló írással. A folyó nyugati partján szintén a *Caḗ* rövidítés látható, amelytől közvetlenül keletre van a folyó, sajnos a térkép sérült és így nehezen olvasható, de a folyó medrén és keleti partján látható egy hiányos felirat: *af[-?]-]nis Paludis*. A térkép modern kiadása a feliratot földrajzi névként kezeli, *Caḗ a[...]]nis Paludis* és *Caput a[...]]nis paludis* alakban írja át.¹⁰⁸ Egyetértés látszik abban, hogy az *a[...]]nis* hiányos névalak a *Hypanis* folyó nevére egészíthető ki, ezek szerint a térkép eredeti felirata a *Caḗ Hypanis paludis* alakot tartalmazhatta (*Caput Hypanis paludis*, a *Hypanis* mocsarának forrása). A

¹⁰³ Schnetz 1940, 46.35–40, 47.1–7.

¹⁰⁴ Schnetz 1940, 11.28–35.

¹⁰⁵ Schnetz 1940, 46, 36. jegyzet; Schnetz 1951, 53, 1. jegyzet.

¹⁰⁶ 6. link: Porcheron 1688, 141. b jegyzet.

¹⁰⁷ 4. link: *Tabula Peutingeriana: Caput Flumen Sellianai, Segment grid: 7A4–7A5*; Podossinov 2002, 336.

¹⁰⁸ Podossinov 2002, 194, 264, 346. jegyzet.

Hypanis folyó a Déli-Buggal azonosítható.¹⁰⁹ Ravennai Anonymus a *Caṗ a[...]**nis Paludis* feliratból a *Caṗ a[...]**nis* rövidítést tekinthette egy földrajzi névnek *Campanisként* olvasva, és ettől külön földrajzi névnek vélhette a *Paludis* szót. Ravennai Anonymus a fentebb említett *Sellianus* folyóhoz tartozó *Caṗ (Campi)* és a *Hypanishoz* tartozó *Caṗ a[...]**nis (Campanis)* földrajzi neveket egy régió nevének tekintette, ebben szerepe lehetett annak is, hogy a két írás azonos magasságban, szinte egy sorban látszik, így Ravennai Anonymus a *Cosmographiában* *Campi Campanidon* alakban írta le. A jelzett szövegrészben *patria Campi Campanidon* szerepel, ami, ha a modern forráskiadások és a szövegmagyarázatok helytállóak, akkor a Déli-Bug felső szakaszára és a tőle nyugatra folyó *Sellianus* mindkét partjára is kiterjedt. A *Tabula Peutingeriana* a *Sellianust* a *Hypanis* nyugati mellékfolyójaként ábrázolja,¹¹⁰ tehát feltételezhető, hogy a Déli-Bug egyik nagyobb nyugati mellékfolyójával lehet azonosítani, és ennek megfelelően a *patria Campi Campanidon* a Déli-Bug felső szakaszát és a tőle nyugatra eső területet jelölhette a *Cosmographiában*. Ez tehát valójában nem politikai alakulat volt, hanem mindössze egy terület téves elnevezése.

Getho Githorum patria valószínűleg a gótok hazáját jelölte. Schnetz a *Cosmographia* német nyelvű fordításában *Gothorumra* javította a kifejezést.¹¹¹ Így ez a gótok országára, területére (*patria gothorum*) vonatkozik, amely a *Cosmographia* felsorolásában rejlő földrajzi rend alapján *patria Campi Campanidon* területétől, vagyis a Déli-Bug felső szakaszától délkeletre, egészen *Sugdabon* és Meótiis területéig tartott.¹¹² Ez a terület hozzávetőlegesen egyezik a gót vándorlás kelet-európai szakasza alatt a gótok által elfoglalt területtel, amely Szkítiában volt a meótiisi mocsarak közelében. Ravennai Anonymus gótokra vonatkozó információinak egyik forrása Jordanes műve lehetett,¹¹³ de emellett nagyon valószínű, hogy Ravennai Anonymusnak voltak közvetlen értesülései is a krími gót népeiségről. A krími gótok püspöke részt vett a 753–754. évi zsinaton, 755 körül pedig János nevű püspökük megválasztására került sor, létezésük ismert volt a korabeli világban.¹¹⁴ Krími gótokra vonatkozó 9. századi adatot közöl Konstantin legendája a velencei utazásról szóló szakaszban. A legenda velencei jelenetében, amelynek ideje 866–867-re tehető, Konstantin felsorolta a saját írással és saját nyelvű liturgiával rendelkező népeket, akik között megemlítette a gótokat (*Toðu/Gothi*),¹¹⁵ akik nagy valószínűséggel a krími gótok voltak. A felsorolt adatokra támaszkodva megalapozottnak látszik, hogy a *Getho Githorum* kifejezés a krími gótok területét jelölte a *Cosmographiában*. Ravennai Anonymus tudott a bulgárok vándorlásáról, ismeretei voltak Kazáriáról és *Onogoria* területéről, tehát saját kora politikai alakulatairól is rendelkezett információkkal, ezek alapján reális feltételezni, hogy a krími gótok területéről is voltak értesülései. Ez utóbbi véleményt erősíti az a tény, hogy *Getho Githorum* a krími politikai alakulatokkal, illetve területekkel együtt egy csoportban szerepel a *Cosmographia* leírásában (*Getho Githorum, Sugdabon Fanaguron, paludis Meotidon*).¹¹⁶

¹⁰⁹ 4. link: *Tabula Peutingeriana: Caput Flumen Sellianai, Segment grid: 7A4–7A5*; Podossinov 2002, 336–337. *Hypanis* (Bug): *Barrington Atlas* 2000, 356.

¹¹⁰ 4. link: *Tabula Peutingeriana: Caput Flumen Sellianai, Segment grid: 7A4–7A5*.

¹¹¹ Schnetz 1951, 53, 2. jegyzet.

¹¹² Schnetz 1940, 46.35–40, 47.1–5.

¹¹³ Mommsen 1882, 64; Kiss 2005⁴, 49.

¹¹⁴ Vasiliev 1936, 86–90.

¹¹⁵ Grivec – Tomšič, 1960, 134, 8. szakasz; 205, 8. szakasz. Vasica – Vargas 2013, 31.

¹¹⁶ Podossinov 2002, 194, 264–265, 347. jegyzet; Schnetz 1940, 46.35–40, 47.1–5.

Getho Githorum után következik *Sugdabon patria* a *Cosmographia* felsorolásában. Schnetz rekonstrukciója szerint *Sugdabon* a *Sugdianon* név elírásából alakult ki.¹¹⁷ A kora középkorban *Sougdaia* (Σουγδαία) város a Krím félsziget délkeleti tengerpartján, a mai Szudak település területén állt. A település alapítója alán népesség lehetett és görög betelepülőkkel egészült ki, metropolitája részt vett a hetedik ökumenikus niceai zsinaton 787-ben.¹¹⁸ Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a *Cosmographia Sugdabont* országgént (*patria*) írta le. Egy másik forrás, Szent András apostol 9. századi apokrif életrajza szerint az apostol vándorlása során *Sevastopol*, *Abasgia*, *Zichia* érintésével a „felső szogdokhoz” ment (*ad Sogdaeos superiores*), majd *Bosporus* város, *Theudesia* és *Cherson* következett útja során.¹¹⁹ Az említett nép és politikai alakulat létének igazolásaként említhető meg a szlávok apostolának, Konstantinnak legendája is, amelynek már említett velencei jelenetében Konstantin felsorolta az írással és saját liturgiával rendelkező népeket. A listában a kaukázusi ibérek és a krími gótok között olvasható a *Coyz’du/Sougdoi* népnév.¹²⁰

A *Cosmographia* felsorolásának következő országa *Fanaguron patria*, Schnetz javítása szerint *Fanagurion* (Φαναγόριον), amely az antik *Phanagoria* (Φαναγορία) város területével azonosítható. Podossinov a város története kapcsán megjegyezte, hogy a Keresi-szoros keleti oldalán helyezkedett el, a Kazár Kaganátus egyik adminisztratív központja volt, és II. Jusztinianosz bizánci császár (685–695, 705–711) *Phanagoriában* volt száműzetésben.¹²¹ *Phanagoria* az antikvitásban és a korai középkorban a vele azonos nevű kis szigeten állt,¹²² amely napjainkra a Tamany-félszigethez kapcsolódott.

A *Cosmographia* felsorolásában a következő földrajzi egység a meótisi mocsár területe volt (*paludis Meotidon*), amit Ravennai Anonymus szerint *Meotida* régiónak neveztek. Ez a terület nagy kiterjedésű volt, és *Bosporania* partjáig terjedt. A meótisi régió mellett volt egy nagy ország, amelyet *Dardania patriának* hívtak.¹²³ A meótisi mocsár leírásánál a felsorolás rendje észak felé fordult, mivel Meótis északra volt *Fanaguron patria* területétől, a nagy kiterjedésű *Dardania* pedig Meótistól északnyugatra feküdt, területén több ország (*patria*) a Fekete-tengerig ért el.¹²⁴ A *Cosmographia* nem sorolta fel ezeket az országokat. *Dardania* földrajzi helyzete csak úgy ábrázolható térképen, hogy *Dardania* a Meótis vidékétől északnyugatra feküdt, és így elvágta a krími gótok területét (*Getho Githorum*) *Campi Campanidon* területétől. A történeti *Dardania* a Balkán-félsziget közepén terült el az antikvitás korában.¹²⁵ Bizonytalan, hogy Ravennai Anonymus milyen forrás és adatok alapján helyezte el *Dardania* területét a pontusi steppére, de Konrad Miller a *Cosmographia* alapján szerkesztett térképen *Dardania* területét a Duna torkolatától a Dnyeper alsó szakaszáig

¹¹⁷ Schnetz 1940, 46, 38. jegyzet.

¹¹⁸ 5. link: Papageorgiu 2008; Pritsak 1991b, 931.

¹¹⁹ Dressel 1843, 67, 109.

¹²⁰ Grivec – Tomšič, 1960, 134, 8. szakasz; 205, 8. szakasz.

¹²¹ 8. link: Podossinov 2007.

¹²² *Phanagor(e)ia*: Barrington Atlas 2000, Cimmerius Bosphorus 87, L2–M2; *Phanagor(e)ia Insula*: Barrington Atlas 2000, Maeotis 84, B3–C3.

¹²³ Schnetz 1940, 46.35–40, 47.1–5.

¹²⁴ Schnetz 1940, 47.1–8.

¹²⁵ Smith 1854, 752–754; Barrington Atlas 2000, Dacia–Moesia 21, 7CD; Podossinov 2002, 215, 56. jegyzet.

rajzolta meg.¹²⁶ *Dardania* és a meótsi mocsár szomszédságáról a *Cosmographia* I. könyve is tartalmazott egy feljegyzést, amely szerint régi *Dardania* (*Dardania antiqua*) oldalán helyezkedett el a meótsi mocsár.¹²⁷

Ravennai Anonymus *Dardania* leírásával visszatért a Fekete-tenger partjához és felsorolta a partok melletti városokat, szavai szerint nem mindegyiket, hanem csak néhányat: *Stamuamum*, *Lamsacum*, *Ancarum*, *Anlansum*, *Saram*, *Numuracum*, *Alecturum*, *Dandarium*, *Oluvium*, *Totale*, *Furice*, *Nicerantici*, *Solama*, *Phira*, *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum*, *Congri*, *Porollisum*, *Certie*, *Stoma Peuci*, *Salsovia*, *Egyptum*, *Novioduno*, *Dinogessia*, *Arubion*, *Roranus*, *Birafon*, *Carsion*, *Cappidava*.¹²⁸

Dardania leírását követte Kelet-Európa folyóinak listája: *Ava*, *Oristenis* (!), *Danapris*, amelyek a Pontusi-tengerbe ömlöttek. A *Danapristól* nagyobb távolságra volt a legnagyobb folyó, a *Tanais*, majd a *Tiram* (!) és a *Bagossolam*. Az *Ava* folyó azonosítása kérdéses, de a *Boristenes* (*Oristenes*) jól azonosítható a Dnyeperrel (*Danapris*). A *Tanais* a Donnak felel meg. A *Tiram* a *Tyras* elírása volt a *Cosmographiában* és a mai Dnyeszter folyóval azonosítható. A *Bagossola* (*Bagossolam*) a *Hypanis* későbbi neve, amely a mai Déli-Bug folyóval azonosítható.¹²⁹ Ravennai Anonymus a Pontusi-tenger folyóinak leírása végén megemlített még egy folyót, a *Mariscust*, ami nem azonos a *Marisia* vagy Maros folyóval, amelyet Dacia folyói között tartott számon.¹³⁰

A Fekete-tengerbe ömlő folyók leírása után a tenger partján a következő pátria Thrákia volt, amelynek városai szintén egy listában szerepeltek. Ezután következett a *Cosmographia* egyik igen fontos, Kelet-Európa történetére vonatkozó feljegyzése. „Thrákia vagy Makedónia és Alsó-Mysia között most azonban a bulgárok laknak, akik a fent említett nagy Szkítiából jöttek ki.”¹³¹ Ez a feljegyzés is bizonyítja, hogy Ravennai Anonymus a kortárs események híreit is felhasználta műve megírásához, és a saját kora eseményeihez köthető politikai alakulatokat együtt írta le az antik irodalomból átvett politikai alakulatok nevével. Ezért a *Cosmographiában* előfordul, hogy egy-egy területre több földrajzi nevet is lehet lokalizálni, amelyek azonban különböző történeti korokban léteztek az adott területen. Az egyes kronológiai rétegekhez tartozó népek, politikai alakulatok, pátriák és földrajzi nevek közül jelen tanulmány szempontjából azok a fontosak, amelyek Ravennai Anonymus korában is jelen voltak, és így a korai magyar történet számára felhasználható információt hordoznak. Emiatt is érdemes visszatérni a földrajzi és politikai viszonyok leírása után *Onogoria* kérdéséhez.

Onogoria helyzetének leírását tartalmazó mondat vége is fontos információt hordoz.¹³² A forrás szerint *Onogoria* szomszédos területei halban gazdagok voltak, lakossága halászatot

¹²⁶ Miller 1898, 20, 7. térkép.

¹²⁷ Schnetz 1940, 11.31–35.

¹²⁸ Schnetz 1940, 47.13–37.

¹²⁹ Barrington Atlas 2000, 356; Barrington Atlas 2000, Tomis–Olbia–Chersonesos 23, CDEF2; Smith 1854, 421; Miller 1898, 20, 7. térkép.

¹³⁰ Schnetz 1940, 47.38–52, 54.12.

¹³¹ *Inter vero Tratiam (!) vel Macedoniam et Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant, qui ex super scripta Maiore Scythia egressi sunt* (Schnetz 1940, 48.49–50, 49.1–2).

¹³² *Item iuxta Mare Pontico ponitur patria que dicitur Onogoria, quam subtilius Livianus phylosophus vicinam paludis Meotide summitatis esse decernit, adserens...multitudinem piscium ex vicinan-*

is ezeken a helyeken. Schnetz a szöveg alapján tartalmi hasonlóságot talált a *Cosmographia* szövege, Ibn Rusta és Gardīzī művei között. Schnetz szerint *Onogoria* lakóit és a magyarokat összeköti a források halászatra utaló tartalmi párhuzama.¹³³ Ibn Rusta megemlítette: „Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikük [ti. a magyarok] a két folyó közül a hozzá közelebb levő folyónál telepszik meg. Ott töltik a telet, halat fogva a folyóból.”¹³⁴ Gardīzī is hasonlóan írta le a magyarok téli életét: „Amikor eljön a tél, az, aki a Ğayhūntól távolabbra van, a Ğayhūn közelébe tér vissza, és ott marad télire, és halásznak, s azáltal látják el magukat.”¹³⁵ A halászat és halfogyasztás kétségtelenül fontos lehet a magyarok és *Onogoria* lakóinak összekapcsolásában, bár a keleti kútfők másfél évszázaddal későbbi korszakról szólnak, mint a *Cosmographia*. A témára vonatkozó újabb összegzés, amelyet Zimonyi István tett közzé, azt jelzi, hogy a Fekete-tengerbe ömlő nagyobb folyók mindegyikében halásztak a partjain élő népek. A magyarok mellett a bulgárok és kazárok esetében jelzik források a halászat és halfogyasztás meglétét, de más nomád népeknél nincs erre vonatkozó egyértelmű adat.¹³⁶ A *Cosmographia* leírása szerint *Onogoria* területe a meótsi mocsarak szomszédságában volt. Különösen érdekes Ibn Rusta leírása a magyarok országról: „Sátraik vannak. Együtt vándorolnak a friss és bőséges fűvel. Országuk széles. (...) A magyarok országa fában és vízben gazdag. Talaja nedves.”¹³⁷ Gardīzī műve szerint: „Van egy pusztájuk, amely csupa fű és tágas hely. (...) A magyarok országa csupa fa és láp, talaja nedves.”¹³⁸ A két leírás minden értelmezési bizonytalanság és a *Cosmographia* keletkezésétől való időbeli távolság ellenére is hasonlóságot mutat *Onogoria* területével. A keleti források szerint a magyarok szállásterületének volt egy steppei, tágas füves és egy lápos, nedves vidékkel rendelkező része. Ezek a földrajzi adottságok hasonlítanak a *Cosmographiában* szereplő *Kubán* melletti és a Meótitól északra fekvő *Onogoria* földrajzi adottságaihoz, amelyek esetében a mocsaras vidékekhez szervesen kapcsolódtak a némileg magasabban fekvő tágas füves puszták.

Összegzés

Ravennai Anonymus 700 körül vagy azt követően írta meg a *Cosmographiát*, amelyből saját kora vilásképe ismerhető meg, művéhez az ókori világ számos írójának munkáját használta fel, amelyeket saját kora információival egészített ki. A *Cosmographia* nagyszabású kompiláció, legértékesebb részét az író korából származó értesülések alkotják, de ezek sokszor keverednek a korábbi művekből merített földrajzi nevekkal, népnevekkel, esetenként mitologikus elemekkel. A 7. század végi és 8. század eleji információk kontrollforrások segítségével leválaszthatók a mű többi adatáról, és így értékes kép rajzolható meg a korabeli Kelet-Európáról.

A forrás részletes leírást ad a Kaukázus nyugati területeinek politikai alakulatairól. Ezek közül azonosítható *Lazika*, *Absilia*, *Abasgia* (Abházia), *Skymnia* (*patria Scymnorum*), de

tium locorum habere, sed ut barbarus mos est, insul(s)e eos perfruere (Zumschlinge 1990, 45.25–32, vö. Schnetz 1951, 51).

¹³³ Schnetz 1925, 160.

¹³⁴ Zimonyi 2005, 34–35.

¹³⁵ Zimonyi 2005, 36–37.

¹³⁶ Zimonyi 2005, 177–179.

¹³⁷ Zimonyi 2005, 34–35.

¹³⁸ Zimonyi 2005, 36–39, 225–227.

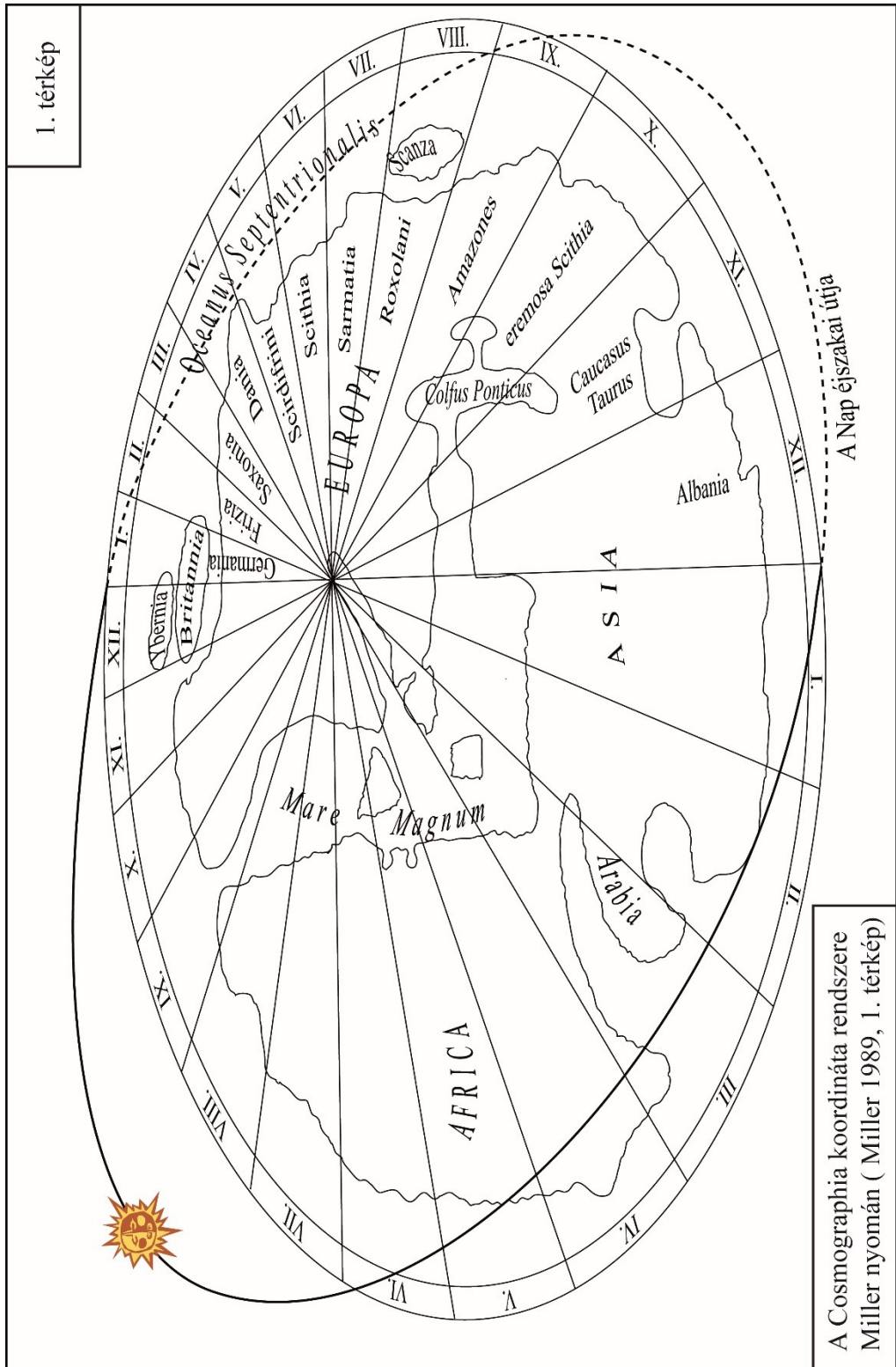
szerepelnek más forrásból ismeretlen vagy azonosíthatatlan kisebb politikai alakulatok is (*Ipimolgon, Neurion, Ageon, Taurion, Achiallis*). A Kaukázus északnyugati hegyláncainál az ismert *Zichia* után *Geolion, Tirsion, Psatiron* és *Ypodon* neve szerepel, amelyek azonosítása kérdéses, ugyanakkor földrajzi helyzetükre vet némi fényt, hogy utánuk a Fekete-tenger-parti *Onogoria* leírása következik, tehát *Zichia*, a Fekete-tenger és a Kubán környékén lehetettek.

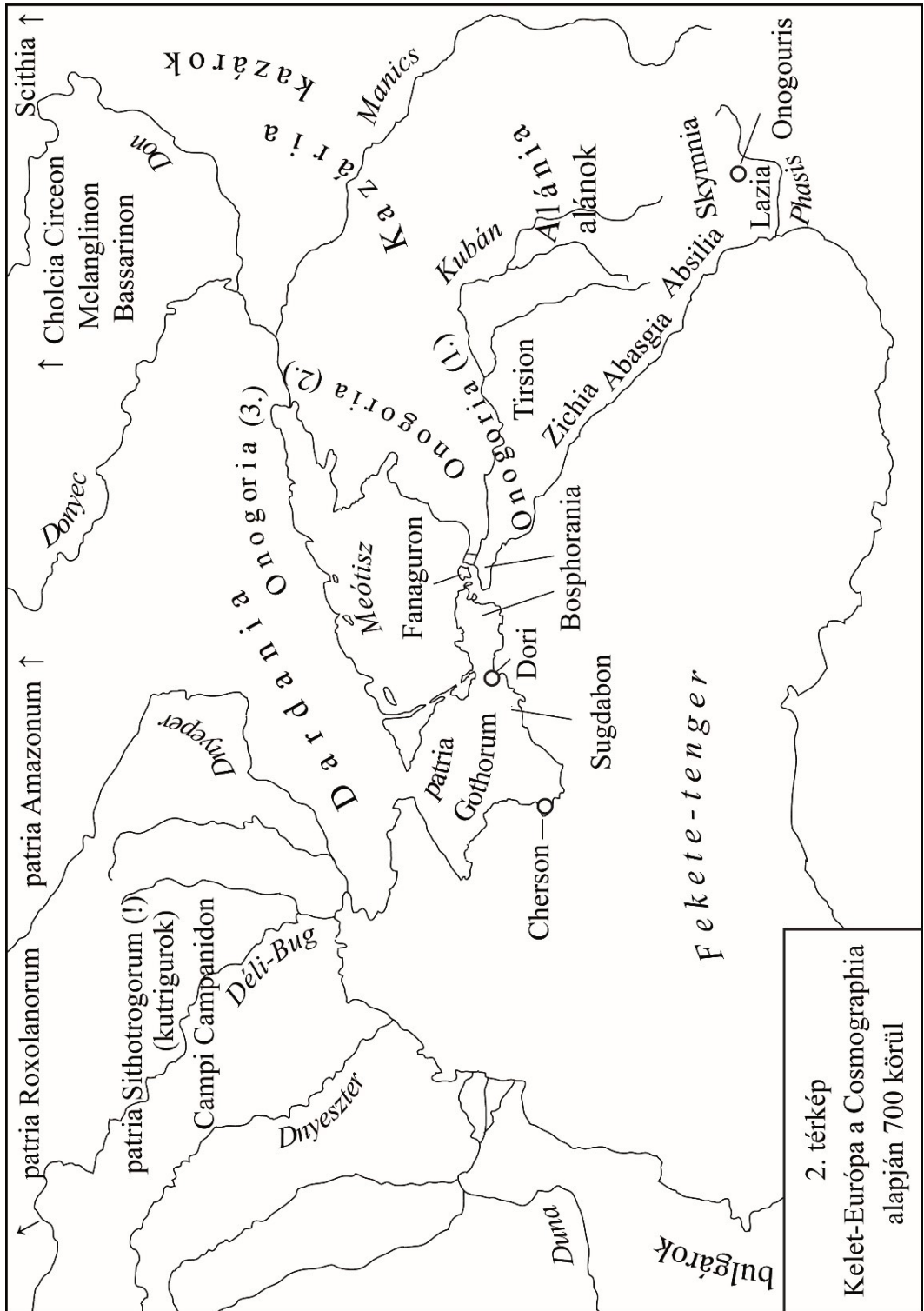
Onogoria földrajzi helyzete különösen érdekes, mert három eltérő időréteg rakódott egymásra *Onogoria* leírásában, amelyekhez eltérő kiterjedésű politikai alakulat kapcsolható. Az első a Fekete-tenger partján fekvő *Onogoria*, amely a Kubán folyó és a tenger között feküdt. A második elkülöníthető időréteg szerint *Onogoria* területe a meótisi mocsár csúcsának szomszédságában volt, valószínűleg egészen a Don torkolatvidékéig, esetleg azon is túl terjedt. A harmadik, legkésőbbi időréteg szerint Kazária legnagyobb folyója a Kubán volt, ami azt a hódítást jelzi, amely során Kazária elfoglalta a Kubán vidékét, elérte a Fekete-tengert, és az első *Onogoria* területét megszállta. Ekkor *Onogoria* már csak a Don torkolatától nyugatra és a Meótistól északra fekvő területre terjedhetett ki.

A *Cosmographia* megemlítette, hogy Abháziától (*Abasgia*) és Absiliától északra feküdt az alánok hazája (*patria Alnorum*), amellyel teljessé vált a Kaukázus északi előterének leírása. A Krím és a pontusi steppe ismertetése is részletes. *Onogoria* után *Bosforania* leírása következett, majd Kelet-Európa északi részének országait sorolta az író, de ezek azonosítása kérdéses.

A pontusi steppe leírásában a korábbi évszázadok roxolán területe a 700-as évek körül már valószínűleg csak történelmi emlék volt, és *Campi Campanidon* sem azonosítható politikai alakulattal, de a *patria Sithotrogorum* valóban lehet a *Sith[ia ch]otrogorum* rontott alakja, amely valójába a kutrigurok országát (*patria Chotrogorum*) jelölte hozzávetőlegesen a Dnyepertől nyugatra. A *Cosmographia* szövegében *Getho Githorum* esetében szintén romlott alakokkal számolhatunk, amelynek eredetije *Gothorum* lehetett, és a krími gótok országát (*patria Gothorum*) jelölte. *Sugdabon* és *Fanaguron* két kisebb politikai alakulat volt a kimmeriai Boszporusz területén. *Dardania* azonosítása bizonytalan, amely a *Cosmographia* szerint a meótisi mocsártól nyugatra feküdt, és területén több ország (*patria*) is a Fekete-tengerig ért.

A *Cosmographia* forrásértéke abban is megmutatkozik, hogy lapjai alapján megrajzolható *Onogoria* tágabb földrajzi és politikai környezete, adataiból kiderül, hogy a kelet-európai steppe területén számos nép és politikai alakulat osztozott, mozaikszerűen töredezett, ugyanakkor telített világ volt. Ravennai Anonymus azt is megemlítette, hogy a bulgárok Szkítiából költöztek Makedónia, Thrákia és *Mysia* vidékére. A *Cosmographia* a 700 körüli évtizedekben mutatja meg a Kubán és a Don vidékén élő onogur, alán, bulgár és más népeiséget, így korabeli forrásként igazolja azt a politikai környezetet, amelynek emlékét mondai elemekkel átszőve Kézai Simon írta le évszázadokkal később. A *Cosmographia* szerint ezzel a területtel közvetlenül szomszédos Kazária, amelynek a korai magyarság lakhelyéhez való közelségét más forrás is jelzi. A fentiek alapján megállapítható, hogy a magyar etnogenezis szerteágazó gyökérzetének egyik fontos területe a *Cosmographia* alapján részletesebben is megismerhető.

2. térkép
 Kelet-Európa a *Cosmographia*
 alapján 700 körül

Bibliográfia

Források

- De Boor 1887 = *Theophylacti Simocattae Historia*. Ed. De Boor, C. Lipsiae.
- Darrouzès 1981 = Darrouzès, J.: *Géographie ecclésiastique de L'Empire Byzantin*. Tom. I. *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris.
- Dressel 1843 = Dressel, A.: *Epiphanii monachi et presbyteri edita et inedita*. Paris et Lipsiae.
- Grivec – Tomšič 1960 = Grivec, F.– Tomšič, F.: *Constantinus et Methodius Thessalonicensis*. *Fontes*. Zagreb.
- Kiss 2005⁴ = Iordanes: *Getica. A gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss M. Budapest.
- Kristó 1995 = Kristó Gy.: Előszó. In: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gy. Olajos T., H. Tóth I. és Zimonyi I. közreműködésével. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged.
- Mango 1990 = *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History. Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historicum*. Text, Translation and Commentary Mango, C. (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 13.) Washington.
- Moravcsik 1934 = Moravcsik Gy.: *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest.
- Mommsen 1882 = Iordanis Romana et Getica. De origine actibusque getarum. Recensuit: Mommsen, Th. In: *Monumenta Germaniae Historica*. Auctorum antiquissimorum. Tom. V. Berolini.
- Niebuhr 1839 = *Theophanis Chronographia*. Vol. I. Ed. Niebuhr, B. G. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae 43.) Bonnae.
- Olajos 2012 = Olajos T.: *Theophülaktosz Szimokattész: Világtörténelem*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Olajos T. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 26.) Budapest.
- Paulik 2001 = Paulik Á.: „A világ bemutatása.” Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk. Róna-Tas A. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 16.) Budapest, 28–68.
- Pinder – Parthey 1860 = *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*. Ex libris manu scriptis ediderunt Pinder, M. E. – Parthey, G. Berlin.
- Rathman 2018 = *Tabula Peutingeriana. Die einzige Weltkarte aus der Antike*. Eingeleitet und kommentiert von Rathman, M. Mainz.
- Schnetz 1940 = *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*. Itineraria Romana. Vol. II. Ed. Schnetz, J. Lipsiae.
- Schnetz 1951 = *Ravennas Anonymus: Cosmographia. Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700*. Zum ersten mal übersetzt von Schnetz, J. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 10.) Uppsala.
- Szádeczky-Kardoss 1998 = Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. (Társszerző: Farkas Cs. Munkatársak: Borsos M., Csillik É., Makk F., Olajos T.) (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.) Budapest.
- Turtledove 1982 = *The Chronicle of Theophanes*. Translation with introduction and notes Turtledove, H. Philadelphia.
- Weber 1976 = Weber, E.: *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324*. Faksimile: Ausgabe im Originalformat. Vol. 1. Kommentar. Vol. 2. Graz.

- Zimonyi 2005 = Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest.
- Zumschlinge 1990 = *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. Edidit Joseph Schnetz. Editio stereotypica editionis primae (MCMXL).* Indicem composuit et adiecit Zumschlinge, M. Stuttgart.

Térképek

- Barrington Atlas 2000 = *Barrington Atlas of the Greek and Roman World, with Map-by-Map Directory to accompany Barrington Atlas of the Greek and Roman World.* Ed. by Talbert, R. J. A. Princeton.
- Kiepert 1859 = Kiepert, H. (ed.): *Descriptio orbis terrarum secundum geographum ravennatem.* [map]. Berlin, 1859. In: *Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten.* Vol. VI. Hrsg. von Miller, K. Stuttgart, 1898. 53.
- Miller 1898 = *Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten.* Vol. VI. Hrsg. von Miller, K. Stuttgart.

Szakirodalom

- Czeglédy 1986 = Czeglédy K.: A magyarság Dél-Oroszországban. In: *A magyarság őstörténete.* Szerk. Ligeti L. Budapest, 1943, reprint 1986, 100–122. Térkép: *A magyarok a Kaukázusban és Dél-Oroszországban.* Rajz: Olbrich K. 115.
- Garsoïan 1991a = Garsoïan, N. G.: Lazika. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Ed. in chief Kazhdan, A. P. Ed. by Talbot, A-M. et al. Vol. 2. New York–Oxford, 1199.
- Garsoïan 1991b = Garsoïan, N. G.: Abchasia. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Ed. in chief Kazhdan, A. P. Ed. by Talbot, A-M. et al. Vol. 1. New York–Oxford, 3.
- H. Tóth 1991 = H. Tóth I.: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése.* Második, átdolgozott kiadás. Szeged.
- Halasi Kun 1943 = Halasi Kun T.: A magyarság kaukázusi története. In: *A magyarság őstörténete.* Szerk. Ligeti L. Budapest 1943, reprint 1986, 71–99.
- Kristó 1980 = Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Budapest.
- Hajdú – Kristó – Róna-Tas 1976 = Hajdú P. – Kristó Gy. – Róna-Tas A. (szerk.): *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba.* I:2. Budapest.
- Melich 1923 = Melich, J.: Über den Ursprung des Namens Ungar. *Archiv für Slavische Philologie* 38: 244–250.
- Moravcsik 1927 = Moravcsik Gy.: Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23: 258–271.
- Moravcsik 1930 = Moravcsik Gy.: Az onogurok történetéhez. *Magyar Nyelv* 26: 4–18.
- Moravcsik 1934 = Moravcsik Gy.: *A magyar történet bizánci forrásai.* Budapest.
- Németh 1930 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest.
- Németh 1991 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Második, bővített és átdolgozott kiadás, közléteszi: Berta Á. Budapest.
- Obolensky 1999 = Obolensky, D.: *A Bizánci Nemzetközösség.* Fordította: Bódogh-Szabó P. (Varia Byzantina – Bizánc Világa 3.) Budapest.
- Pekkanen 1979 = Pekkanen, T.: The Pontic “civitates” in the Periplus of the Anonymus Ravennas. *Acta Philologica Fennica* 13/1: 111–128.
- Podossinov 2002 = Podossinov, A. V.: *Vostočnaja Evropa v Rimskoj kartografičeskoj tradiciji.* Texty, perevod, kommentarij. Moskva.

- Pritsak 1991a = Pritsak, O.: Zichia. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. in chief Kazhdan, A. P. Ed. by Talbot, A.-M. et al. Vol. 3. New York–Oxford, 2226.
- Pritsak 1991b = Pritsak, O.: Sougdaia. In: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. in chief Kazhdan, A. P. Ed. by Talbot, A.-M. et al. Vol. 3. New York–Oxford, 931.
- Róna-Tas 1996a = Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*. Budapest.
- Róna-Tas 1996b = Róna-Tas A.: A magyar őstörténet hátterének keleti török (türk) forrásai. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács L. – Veszprémy L. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Budapest, 11–22.
- Róna-Tas 1996b = Róna-Tas A.: A magyar őstörténet hátterének tibeti forrásai. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács L. – Veszprémy L. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Budapest, 29–34.
- Schnetz 1925 = Schnetz, J.: Onogoria. *Archiv für slavische Philologie* 40: 157–160.
- Schnetz 1932 = Schnetz, J.: Neue Beiträge zur Erklärung und Kritik des Textes der Ravennatischen Kosmographie. *Philologus* 87/1: 80–113.
- Schnetz 1934 = Schnetz, J.: Neue Beiträge zur Erklärung und Kritik des Textes der Ravennatischen Kosmographie. *Philologus* 89/1–4: 85–101, 228–251.
- Schnetz 1942 = Schnetz, J.: *Untersuchungen über die Quellen der Kosmographie des anonymen Geographen von Ravenna*. München.
- Staab 1976 = Staab, F.: Ostrogothic Geographers at the court of Theodoric the Great. A Study of some sources of the Anonymous Cosmographer of Ravenna. *Viator Medieval and Renaissance Studies* 7: 27–64.
- Smith 1854 = Smith, W.: *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Vol. I. Boston.
- Sophoulis 2011 = Sophoulis, P.: *Byzantium and Bulgaria, 775–831*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 16.) Leiden.
- Szabados 2015 = Szabados Gy.: Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont? In: *...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapjára*. Budapest–Kecskemét, 121–141.
- Szádeczky-Kardoss 1968 = Szádeczky-Kardoss S.: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. *Antik Tanulmányok* 15: 84–87.
- Vachkova 2008 = Vachkova, V.: The Bulgarian Theme in Constantinople's Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory). *Palaebulgarica* 4: 3–24.
- Vasica – Vargas 2013 = Vasica, J. – Vargas, S.: *Szent Konstantin: Ciril és Metód élete*. Pozsony.
- Vasiliev 1936 = Vasiliev, A. A.: *The Goths in the Crimea*. Cambridge.
- Vásáry 2008 = Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 24.) Budapest.
- Veszprémy 2014 = Veszprémy L.: Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: *Magyar őstörténet, tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. Budapest, 273–288.
- Zimonyi 1990 = Zimonyi, I.: *The Origin of the Volga Bulgars*. (Studia Uralo-Altica 32.) Szeged 1990.
- Zimonyi 2014 = Zimonyi I.: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 28.) Budapest.

Linkgyűjtemény

1. link: BN Cote: Latin 4797 = Bibliothèque National, Paris, Département des manuscrits. Collections Latin: Lat. 4797. 1. *Anonymi tractatus de cosmographia*.
<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc63669m> (katalógus)
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067659t/f4.item.zoom> (mikrofilm)
2. link: BAV Urb.lat. 961. = *Geographus Ravennas Cosmographia*. Urb.lat. 961. Manuscript ID 87986. Biblioteca Apostolica Vaticana. (Vatikáni kézirat).
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Urb.lat.961
3. link: Fitzpatrick-Matthews 2013 = Fitzpatrick-Matthews, K. J.: *Britannia in the Ravenna Cosmography: A reassessment*.
https://www.academia.edu/4175080/BRITANNIA_IN_THE_RAVENNA_COSMOGRAPHY_A_REASSESSMENT
4. link: *Tabvla Pevtingeriana*.
<https://www.tabula-peutingeriana.de/>
5. link: Papageorgiou 2008 = Papageorgiou, A.: Sougdaia (Σουγδαία). In: *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea*. Vol. II. 2008.
<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11829>
6. link: Porcheron 1688 = *Anonymi Ravennatis qui circa saeculum VII. vixit de Geographia libri quinque*. Notis illustravit D. Placidus Porcheron. Paris 1688.
https://archive.org/details/bub_gb_mwGEwcWMraAC
7. link: Guckelsberger – Mittenhuber 2011 = Guckelsberger, K. – Mittenhuber, F.: *Überlegungen zur Kosmographie des anonymen Geographen von Ravenna*.
[https://www.academia.edu/12281964/%C3%9Cberlegungen_zur_Kosmographie_de s_anonymen_Geographen_von_Ravenna](https://www.academia.edu/12281964/%C3%9Cberlegungen_zur_Kosmographie_des_anonymen_Geographen_von_Ravenna)
8. link: Podossinov 2007 = Podossinov, A. V.: Phanagoria (Φαναγορία). In: *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea*. Vol. I. 2007.
<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10738>
9. link: Zimonyi 2012 = Zimonyi I.: *History of the Turkic speaking peoples in Europe before the Ottomans*. Uppsala University, Institute of Linguistics and Philology.
<https://web.archive.org/web/20120722135727/http://www2.lingfil.uu.se/afro/turkisk asprak/IP2007/ZimonyiIP.pdf>

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER	
A vallási (in)tolerancia keresztény alapjairól – újkortörténeti megfontolások	3
GICZI ZSOLT	
„Csonka hazánkban csonka minden öröm...” – Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása.....	23
KOVÁCS SZILVIA	
Özveg „tatár kán egy követsége” Nyugaton?	35
KÖKÉNY ANDREA	
A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben – a Mayflower szerződés 400. évfordulójára.....	43
PÁSZTOR RENÁTA	
Az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében	55
PITI FERENC	
I. Lajos király lendvai vásáradohány: 1366?	69
POLGÁR SZABOLCS	
Avarok említése középkori földrajzi művekben.....	73
RÁBAI KRISZTINA	
Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet	81
SZÁNTÓ RICHÁRD	
Ravennai Anonymus <i>Cosmographiája</i> és a korai magyar történet	101
SZÉKELY MELINDA	
„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16) Textíliák és textilfestékek a principatus kori Római Birodalomban	127
TAMÁS ÁGNES	
A parlamentarizmus válsága karikatúrákon	138
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
A <i>De administrando imperio</i> 38. fejezetének forrásai	155

VARGA BEÁTA

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálata.....171

ZIMONYI ISTVÁN

A török identitás a középkori nomádoknál Belső-Euráziában.....185

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig.....201